

**Міністерство освіти і науки України
Західноукраїнський національний університет
Кафедра фінансів ім. С.І. Юрія**

ЗАДОРОВНИЙ Владислав Васильович

**ФІНАНСОВА ГРАМОТНІСТЬ ЯК СПОСІБ ПРОТИДІЇ
ФІНАНСОВОМУ ШАХРАЙСТВУ НА РИНКУ
ФІНАНСОВИХ ПОСЛУГ**

випускна кваліфікаційна робота за освітнім ступенем «магістр»
за спеціальністю 015 «Професійна освіта», спеціалізації 015.39 «Цифрові
технології», освітньо-професійна програма «Фінансова грамотність»

Виконав студент
групи ПОФГм-21
Задорожний В.В.

підпис

Науковий керівник:
д.е.н., професор
Кириленко О.П.

підпис

Випускну кваліфікаційну роботу
допущено до захисту

«__» _____ 20__р.

Завідувач кафедри

_____ д. е. н., проф. А. І. Крисоватий
підпис

Тернопіль – 2025

АНОТАЦІЯ

Задорожний В. В. Фінансова грамотність як спосіб протидії фінансовому шахрайству на ринку фінансових послуг. – Рукопис.

Дослідження на здобуття освітнього ступеня «магістр» за спеціальністю 015 «Професійна освіта», спеціалізації 015.39 «Цифрові технології», освітньо-професійна програма «Фінансова грамотність» – Західноукраїнський національний університет, Тернопіль, 2025.

У роботі досліджено роль фінансової грамотності як інструменту протидії фінансовому шахрайству на ринку фінансових послуг. Проаналізовано сучасні види фінансових махінацій, їх вплив на споживачів та ефективність підвищення рівня знань населення для мінімізації ризиків. Запропоновано рекомендації щодо вдосконалення освітніх програм та державних ініціатив для зміцнення фінансової безпеки громадян.

SUMMARY

Zadorozhnyi V. V. Financial literacy as a tool to counter financial fraud in the financial services sector. - Manuscript.

Thesis for the education level Master with the title 015 "Professional Education", specialization 015.39 "Digital Technologies", educational and professional program "Financial Literacy" – Western Ukrainian National University, Ternopil, 2025.

This study examines the role of financial literacy as a tool to combat financial fraud in the financial services market. It analyzes modern types of financial scams, their impact on consumers, and the effectiveness of improving public knowledge to mitigate risks. Recommendations are proposed for educational programs and government initiatives to strengthen citizens' financial security.

ЗМІСТ

Вступ.....	3
Розділ 1. Теоретико-методологічні засади фінансової грамотності та фінансового шахрайства.....	7
1.1. Сутність і значення фінансової грамотності в умовах сучасності.....	7
1.2. Зasadничі основи та види фінансового шахрайства на ринку фінансових послуг.....	9
1.3. Зв'язок між рівнем фінансової грамотності населення та вразливістю до фінансового шахрайства.....	16
Розділ 2. Аналіз стану фінансової грамотності та проявів фінансового шахрайства в Україні.....	19
2.1. Вплив фінансової грамотності на рівень фінансового шахрайства.....	19
2.2. Аналіз типових схем шахрайства в українських реаліях.....	23
2.3. Рівень фінансової грамотності населення України.....	27
Розділ 3. Напрями підвищення фінансової грамотності як способу протидії шахрайству.....	35
3.1. Зарубіжний досвід формування фінансової грамотності населення.....	35
3.2. Оцінка ефективності державних і недержавних ініціатив в Україні.....	38
Висновки.....	41
Список використаних джерел.....	44
Додатки.....	49

ВСТУП

У сучасному світі цифровізація охопила майже всі сфери життя і фінансовий сектор не став винятком. Сьогодні надзвичайно просто керувати власними коштами – достатньо мати смартфон та доступ до Інтернету. Мобільні банківські застосунки, онлайн-оплати, цифрові гаманці, інвестиційні платформи, криптовалютні біржі – усе це забезпечує швидкий і зручний доступ до фінансових послуг з будь-якої точки світу.

Проте, попри стрімкий розвиток технологій, з'являються і приховані загрози, однією із яких є фінансове шахрайство. Фінансове шахрайство є однією з найсерйозніших загроз для стабільності ринку фінансових послуг, безпеки споживачів та довіри до фінансових інституцій. У сучасному світі, де цифрові технології дедалі глибше інтегруються у фінансову сферу, шахраї постійно розробляють нові, дедалі витонченіші методи обману. Дане шахрайство набуває все новіших форм, адаптуючись до технологічного прогресу, змін у законодавстві, глобалізації та поведінки споживачів. Така трансформація вимагає не лише удосконалення регуляторних механізмів, але й посилення ролі самого споживача як активного учасника ринку, здатного самостійно розпізнавати потенційні ризики та ухвалювати обґрунтовані фінансові рішення.

У зв'язку із зазначеними тенденціями підвищення рівня фінансової грамотності населення набуває особливої актуальності, оскільки саме обізнаний споживач є першою лінією захисту від фінансового шахрайства в умовах цифрової економіки.

Мета роботи – дослідити роль фінансової грамотності як інструменту протидії шахрайству на ринку фінансових послуг, визначити основні механізми захисту споживачів та запропонувати рекомендації щодо підвищення ефективності фінансово-освітніх ініціатив.

Завдання дослідження полягають в аналізі сучасних форм фінансового шахрайства та методів його впровадження, дослідженні рівня фінансової грамотності населення в контексті сприйняття ризиків, вивченні міжнародного досвіду протидії фінансовим махінаціям через освітні програми, оцінці ефективності державних та приватних ініціатив щодо фінансового просвітництва, а також у розробці практичних рекомендацій для зменшення вразливості споживачів фінансових послуг.

Методами дослідження є аналіз статистичних даних, соціологічне опитування, порівняльний аналіз законодавчих практик, а також системний підхід до оцінки ефективності фінансово-освітніх програм та інших ініціатив зарубіжних країн.

Об'єктом дослідження є взаємозв'язок між рівнем фінансової грамотності населення та проявами фінансового шахрайства у сфері фінансових послуг.

Предметом дослідження є практичні аспекти реалізації фінансової грамотності як інструменту протидії фінансовому шахрайству в умовах трансформації фінансового ринку. Зокрема, дослідження зосереджене на аналізі впливу рівня фінансової обізнаності споживачів на їхню здатність розпізнавати ознаки шахрайських дій, ухвалювати раціональні фінансові рішення, ефективно користуватися цифровими фінансовими сервісами та запобігати фінансовим ризикам, пов'язаним з протиправною діяльністю у фінансовому секторі.

Інформаційна основа, що була використана у процесі дослідження є наступною: монографії, наукові збірники, статті, праці українських і зарубіжних дослідників, актуальні нормативно-правові акти України, а також матеріали, опубліковані у фахових журналах та періодичних виданнях.

Теоретичні основи дослідження процесу заклала ціла низка як українських, так і зарубіжних вчених, зокрема таких як: О. Беседіна, А. А. Елсаєд, Д. Крессі, М. Дубина, С. Коваль, Т. Кізима, І. Сидор, А. Сидорчук, О. В. Сметанко, С. Чернявський.

Дане дослідження значною мірою спирається на аналіз даних із зовнішніх джерел, оскільки вони забезпечують критично важливу інформаційну базу для отримання об'єктивних результатів. Усі використані матеріали будуть відповідно процитовані з дотриманням академічних стандартів. Однак, враховуючи можливі обмеження у доступності даних щодо України, у таких випадках дослідження може використовувати релевантні аналогії або порівняльний аналіз на основі міжнародних досліджень. Зокрема, якщо інформація з українського контексту є недостатньою або неповною, будуть розглянуті схожі кейси інших окремих країн або узагальнені дані глобальних організацій, що дозволить зберегти наукову обґрунтованість роботи.

Практична значимість. Отримані результати дослідження мають прикладний потенціал і можуть бути інтегровані у практичну діяльність різних інституційних суб'єктів, зокрема:

- органи державної влади – для розробки та корегування державних програм з фінансової освіти населення, формування ефективної нормативно-правової бази, спрямованої на підвищення рівня фінансової грамотності, а також для оцінки ефективності існуючих соціально-економічних ініціатив;
- фінансові установи (банки, страхові компанії, інвестиційні фонди тощо) – для оптимізації комунікаційних стратегій щодо клієнтів, розробки інтерактивних навчальних інструментів та адаптації фінансових продуктів до рівня обізнаності цільових груп;
- громадські організації та міжнародні інституції – для проектування цільових просвітницьких кампаній, проведення тренінгів та впровадження соціальних проєктів, спрямованих на втілення фінансової інклюзії вразливих верств населення.

Використання матеріалів дослідження дозволить не лише удосконалити існуючі механізми фінансового просвітництва, а й забезпечити науково обґрунтований підхід до формування довгострокових стратегій, що сприятиме

зростанню економічної культури суспільства та зменшенню ризиків, пов'язаних з низьким рівнем фінансової компетентності.

Апробація результатів роботи та публікації: за результатами дослідження опубліковано 3 тез доповідей у наукових збірниках кафедри фінансів ім. С.І. Юрія Західноукраїнського національного університету.

1. «Фінансова грамотність як спосіб протидії фінансовому шахрайству на ринку фінансових послуг».
2. «Сутність і значення фінансової грамотності в умовах сучасності»
3. «Державні та недержавні програми підтримки фінансової грамотності в Україні».

Структура роботи обумовлена поставленими завданнями та складається з вступу, трьох розділів, висновків, списку використаних джерел та додатків:

- у першому розділі розглядаються теоретичні основи фінансового шахрайства на ринку фінансових послуг та його характеристика;
- другий розділ присвячений аналізу сучасних видів шахрайства та їхніх наслідків;
- у третьому розділі пропонуються механізми підвищення ефективності фінансової освіти як засобу профілактики злочинів у фінансовій сфері.

Таким чином, дане дослідження спрямоване на комплексне вивчення фінансової грамотності як чинника зменшення ризиків шахрайства, що є важливим кроком до забезпечення стабільності фінансової системи та захисту прав споживачів.

Обсяг роботи – 55 сторінок, з них основна частина складає 43 стор., список літератури – 40 позицій, 3 додатки.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ФІНАНСОВОГО ШАХРАЙСТВА ТА ФІНАНСОВОЇ ГРАМОТНОСТІ

1.1. Сутність і значення фінансової грамотності в умовах сучасності

З розвитком діджиталізації фінансових сервісів роль споживача значно змінилася. Якщо раніше користувач фінансових послуг здебільшого покладался на поради банківських працівників або фінансових консультантів, то сьогодні він стикається з потребою самостійно орієнтуватися у складному цифровому середовищі. Це вимагає не лише базових знань про фінансові продукти, але й уміння критично мислити, аналізувати інформацію та розпізнавати потенційно загрози та небезпеки. Саме тому фінансова грамотність виступає не лише елементом економічної освіти, а й ключовим інструментом захисту споживачів у цифрову епоху.

Особливої актуальності набуває протидія новітнім формам фінансового шахрайства, серед яких варто відзначити фішинг – спроби виманити конфіденційні дані шляхом обману, соціальну інженерію – маніпуляцію поведінкою людини з метою отримання доступу до її фінансів, а також підроблені інвестиційні пропозиції, що активно поширюються через інтернет і соціальні мережі. Ці форми шахрайства часто маскуються під легальні сервіси або вигідні фінансові можливості, що ускладнює їхнє виявлення без належного рівня фінансової обізнаності. У такому середовищі недостатній рівень знань та навичок користувача може мати критичні наслідки – від втрати особистих заощаджень до виникнення боргових зобов'язань і навіть юридичних проблем.

Таким чином, підвищення рівня фінансової грамотності є не лише питанням індивідуального добробуту, але й важливим елементом загальної стратегії протидії фінансовому шахрайству. Людина, яка володіє актуальними знаннями у

сфері фінансів, здатна краще розуміти ризики, оцінювати достовірність інформації та приймати зважені фінансові рішення. Водночас, лише постійне оновлення знань відповідно до нових викликів та тенденцій дозволяє залишатися захищеним у динамічному цифровому фінансовому середовищі. Саме ці питання стають предметом аналізу у магістерській роботі, що має на меті дослідити роль фінансової грамотності як одного з ключових чинників у запобіганні фінансовому шахрайству на ринку фінансових послуг сьогодні.

В Україні ситуація з фінансовим шахрайством демонструє тривожну динаміку. За даними 2023 року, загальні втрати від шахрайських операцій з платіжними картками склали 833 млн грн, що на 73% більше, ніж у 2022 році [1]. Загальна кількість шахрайських транзакцій сягнула 272 тисяч, що свідчить про зростання на 25% порівняно з 2023 роком [2].

Державна служба фінансового моніторингу за 2023 рік зафіксувала 1,43 мільйона фінансових операцій, з яких понад 155 тисяч мали ознаки підозрілої активності [3]. Це свідчить про високу активність потенційних порушників та необхідність посилення контролю за фінансовими потоками. У той же час, за результатами 2023 року в Україні було винесено приблизно 3100 вироків у справах про шахрайство, що є рекордним показником за весь час спостереження [4]. Це демонструє як зростання масштабів проблеми, так і активізацію правоохоронних органів у боротьбі з фінансовими злочинами.

Підвищення фінансової грамотності розглядається в розвинутих країнах як частина національної стратегії економічної безпеки. Це не просто освітня ініціатива, а стратегічний напрямок, що дозволяє державі зміцнювати свою економічну стійкість, мінімізувати фінансові ризики населення та підвищувати рівень довіри до фінансових інститутів. У сучасному світі, де фінансові рішення приймаються швидко та часто без достатнього розуміння їх наслідків, обізнаність громадян у питаннях фінансів стає критично важливою. Фінансова грамотність у цьому контексті виконує функцію запобігання надмірному борговому

навантаженню, масовим фінансовим аферам, необґрунтованим інвестиціям, а також сприяє більш відповідальному розпорядженню коштами. Це, у свою чергу, стабілізує внутрішній споживчий ринок, посилює стійкість банківської системи та знижує навантаження на соціальні служби.

Таким чином, підвищення фінансової грамотності розглядається як інструмент запобігання системним фінансовим ризикам, що може мати стратегічне значення для всієї національної економіки. Це вже не просто індивідуальна навичка, а ключовий компонент економічної безпеки держави.

1.2. Зasadничі основи та види фінансового шахрайства на ринку фінансових послуг

Перед дослідженням впливу фінансової грамотності на профілактику шахрайства у сфері фінансових послуг, слід чітко окреслити сутність та систематизацію фінансових послуг як об'єкта аналізу. Відповідно до Закону України “Про фінансові послуги та фінансові компанії”, фінансова послуга - це операція або декілька операцій, пов'язаних однією правовою метою, з фінансовими засобами, що здійснюються в інтересах інших осіб, ніж надавач такої фінансової послуги, а також послуги, прямо визначені спеціальними законами як фінансові послуги [5]. Даний закон також визначає наступні види фінансових послуг: страхування, надання коштів та банківських металів у кредит, залучення коштів та банківських металів, що підлягають поверненню, фінансовий лізинг, факторинг, надання гарантій, торгівля валютними цінностями, фінансові платіжні послуги (Додаток А).

Також для того, щоб визначити роль фінансової грамотності у протидії шахрайству на ринку фінансових послуг, необхідно дослідити саме шахрайство.

Важливо зрозуміти принципи, засади та інструменти, завдяки яким жертви втрачають свої кошти, піддаючись впливу шахраїв.

Фінансове шахрайство – це комплекс взаємопов’язаних технологій корисливих посягань на фінансові ресурси громадян, в основі яких лежать різноманітні прийоми обману [6, с. 355]. В своїй суті фінансове шахрайство на ринку фінансових послуг полягає в використанні обманних схем для отримання незаконної фінансової вигоди шляхом маніпуляцій з фінансовими продуктами або послугами.

Окрім загальних ознак шахрайства (умисність, порушення норм законодавства, завдання шкоди особі, бізнесу або державі, наявність корисливої мети), фінансове шахрайство має й власні унікальні риси, а саме [7]:

- показники фінансової результативності: непропорційне зростання дебіторської заборгованості порівняно з виручкою, погіршення показників валової маржі, надмірно швидке зростання компанії порівняно з галузевими нормами, нереалістична прибутковість або різке покращення фінансових показників;
- показники фінансового стану: коефіцієнт поточної ліквідності нижче 1 (ризик неплатоспроможності), високий рівень заборгованості (загальний борг перевищує активи), різкі зміни у рівні боргу або платоспроможності, нестабільність оборотного капіталу, низький грошовий потік щодо зобов’язань;
- аномалії обліку: нерегулярні первинні документи або помилкові проводки, незвичайні або непоясненні операції, завищення виручки або активів, заниження витрат або зобов’язань, агресивні методи обліку (наприклад, дострокове визнання виручки);
- поведінка та ефективність керівництва: нелогічні зв’язки (наприклад, зростання виручки при зниженні запасів), необґрунтоване збільшення терміну інкасації дебіторської заборгованості або обороту запасів,

маніпуляції з дебіторською заборгованістю або запасами (наприклад, неналежне списання безнадійних боргів), надмірні бонуси керівництва, залежні від фінансових показників;

- слабкість корпоративного управління: відсутність незалежності ради директорів, слабкий внутрішній контроль, невиконання нормативних вимог, часті зміни аудиторів або облікової політики;
- особистісні та інші сигнали: спосіб життя керівників, що не відповідає офіційним доходам, анонімні скарги співробітників або зацікавлених сторін;
- податкові ризики: великі розбіжності між бухгалтерським та податковим прибутком, нестандартне співвідношення податку на прибуток до операційного доходу, наявність проблем із податковою службою або приховування фінансових звітів.

Шахрайство в галузі фінансових послуг поділяється на: інтернет шахрайство, інвестиційне шахрайство, мобільне шахрайство, шахрайство із фінансовими картками [8, с. 1].

Інтернет-шахрайство набуває різних форм, серед яких особливо поширені фальшиві інтернет-магазини, що імітують роботу справжніх торгових платформ, пропонуючи товари за привабливими цінами, але після оплати або не відправляють замовлення, або підсовують дешеві підробки. Інший поширений спосіб обману – це ігри та лотереї з обіцянкою миттєвої фінансової вигоди, такі як онлайн-казино, фінансові піраміди та псевдоінвестиційні схеми, де жертвам обіцяють швидкий прибуток, але насправді вимагають додаткових внесків або просто зникають з грошима. Шахрайство з оплатою послуг полягає у розсиланні фальшивих рахунків, листів чи SMS з підробленими посиланнями, які ведуть на фішингові сайти для виманювання платіжних даних під виглядом сплати комунальних послуг, штрафів чи підписок. Також активізувалося інтернет-жебракство, коли злочинці створюють фейкові збори на допомогу хворим, постраждалим або армії, використовуючи справжні фото та емоційні історії для

вимагання коштів. Усі ці схеми базуються на довірі, необізнаності або поспіху користувачів, тому важливо завжди перевіряти інформацію, уникати сумнівних пропозицій та користуватися лише офіційними платіжними шляхами, щоб не стати жертвою шахраїв.

Інвестиційне шахрайство є однією з найнебезпечніших форм економічного обману, коли злочинці залучають кошти інвесторів під неправдиво задекларовану або навіть повністю вигадану економічну діяльність, створюючи ілюзію прибуткового бізнесу за допомогою підроблених фінансових звітів, фейкових сайтів та агресивного маркетингу, який обіцяє надзвичайно високі доходи при мінімальних ризиках [9]. Такі схеми часто включають махінації з оцінкою активів, коли вартість компанії або проекту штучно завищується через неправдиві дані про прибутки, нібито унікальні технології чи неіснуючі контракти, щоб залучити більше інвесторів, які насправді фінансують не реальний бізнес, а виведення коштів через підставні фірми або особисті рахунки організаторів. Особливо небезпечними є випадки, коли шахраї спеціально формують завищені очікування, навмисно маніпулюючи прогнозами доходності, щоб спонукати людей вкладати все більше грошей, поки схема не досягне критичного розміру, після чого організатори зникають, залишаючи інвесторів із нічого не вартими паперами або фіктивними зобов'язаннями. Такі дії не лише завдають фінансових збитків окремим особам, але й підривають довіру до легального інвестиційного ринку, тому для запобігання таким аферам важливо ретельно перевіряти ліцензії компаній, аналізувати їхню фінансову історію та уникати пропозицій, які звучать надто оптимістично.

Мобільне шахрайство є поширеним способом вимагання коштів або конфіденційної інформації, коли злочинці через дзвінки, SMS або месенджери повідомляють жертві про "виграш" у неіснуючому конкурсі чи лотереї, вимагаючи перерахувати гроші на "оформлення призу" чи "сплату податків", або ж намагаються отримати доступ до особистих даних, паролів чи платіжних

реквізитів під виглядом перевірки облікового запису, підтвердження особи тощо. Часто такі повідомлення містять посилання на фальшиві сайти, що імітують офіційні сторінки банків, лотерейних операторів чи державних установ, де жертву змушують ввести свої дані, які потім використовуються для крадіжки грошей або шахрайських операцій.

Інший поширений сценарій – це вимагання коштів під загрозою, наприклад, коли шахраї представляються працівниками правоохоронних органів, банків чи служб безпеки та вимагають переказу грошей для "розблокування рахунку", "уникнення арешту" чи "захисту від шахрайства", використовуючи соціальну інженерію та психологічний тиск, щоб ввести людину в стан паніки та примусити до поспішних дій без перевірки інформації. Для запобігання таким аферам важливо ніколи не повідомляти номери карток, коди доступу чи іншу конфіденційну інформацію невідомим особам, ігнорувати підозрілі повідомлення про виграші, яких ви не очікували, та перевіряти будь-які "екстрені" вимоги через офіційні канали зв'язку з банком чи державними установами, оскільки справжні організації ніколи не вимагатимуть грошей або паролів через телефон чи SMS.

Шахрайство із фінансовими картками є одним із найпоширеніших видів кіберзлочинності, яке полягає у незаконному отриманні конфіденційної інформації про платіжні засоби жертви, зокрема номерів карток, термінів дії, CVC/CVV-кодів, PIN-кодів, а також банківських реквізитів та особистих даних, що дозволяє злочинцям отримувати несанкціонований доступ до коштів на рахунках та здійснювати несанкціоновані транзакції. Такі дані можуть бути викрадені різними способами, включаючи фішинг (підроблені сайти та листи, що імітують офіційні банківські сторінки), скімінг (зчитування даних карток за допомогою спеціальних пристроїв на банкоматах або платіжних терміналах), віруси та шкідливе ПЗ, яке перехоплює введену інформацію на заражених пристроях, або соціальну інженерію, коли шахраї під виглядом співробітників

банку чи служби підтримки виманюють дані у жертви через телефонні дзвінки чи повідомлення.

Отримавши доступ до платіжних даних, злочинці можуть робити несанкціоновані покупки в інтернет-магазинах, переказувати кошти на підставні рахунки, виводити готівку через електронні платіжні системи або навіть продавати цю інформацію на чорному ринку, що призводить до значних фінансових втрат для жертв. Для запобігання такому шахрайству важливо ніколи не розголошувати дані картки та особисту інформацію третім особам, використовувати двофакторну аутентифікацію для онлайн-платежів, ретельно перевіряти посилання та адреси сайтів перед введенням платіжних даних, а також регулярно моніторити рух коштів на рахунках та негайно блокувати картку при виявленні підозрілих операцій, оскільки своєчасна реакція може запобігти значним фінансовим збиткам.

Важливим фактором фінансового шахрайства є глибоке розуміння психології жертв та маніпуляція їхніми емоціями і переконаннями. Шахраї активно використовують психологічні маніпуляції для того, щоб переконати людей приймати необґрунтовані фінансові рішення, і, як правило, роблять це завдяки апеляції до емоцій, спонуканні до імпульсивних або неправомірних дій, а також ставлячи жертву шоковий стан (обмеження часу, створення ефекту невідкладності) [9]. Психологічні принципи фінансового шахрайства, які змушують людей повірити шахраям є наступними (табл. 1.1):

Таблиця 1.1

Мотиви та обставини жертв фінансового шахрайства *

Фінансові обставини	Сімейні обставини	Психологічні чинники	Тиск	Чинники компетенції
Бажання швидкого прибутку, зміна фінансового стану (наприклад,	Тиск щодо забезпечення сім'ї, великі витрати (наприклад,	Наївність та довірливість, толерантність до ризику, низький	Залучення емоційної реакції, принципи соціальног	Брак знань, навичок та досвіду роботи із фінансовими

несподіваний дохід або борги), недовіра до банківської системи.	весілля, лікування).	самоконтроль, фінансова освіта.	о доказу, тиск по часу.	інструментам и.
---	----------------------	---------------------------------	-------------------------	-----------------

* Складено за даними [10, с. 1; 11, с. 2; 12].

Аналізуючи проблему фінансових махінацій, слід звернути увагу не лише на психологію постраждалих, а й на мотиви самих злочинців. Значний внесок у розуміння цього явища зробив Дональд Крессі, який сформулював концепцію "трикутника шахрайства" (рис. 1.1). Відповідно до цієї теорії, для вчинення фінансових зловживань необхідні три ключові фактори: мотивація, можливість та внутрішнє виправдання.

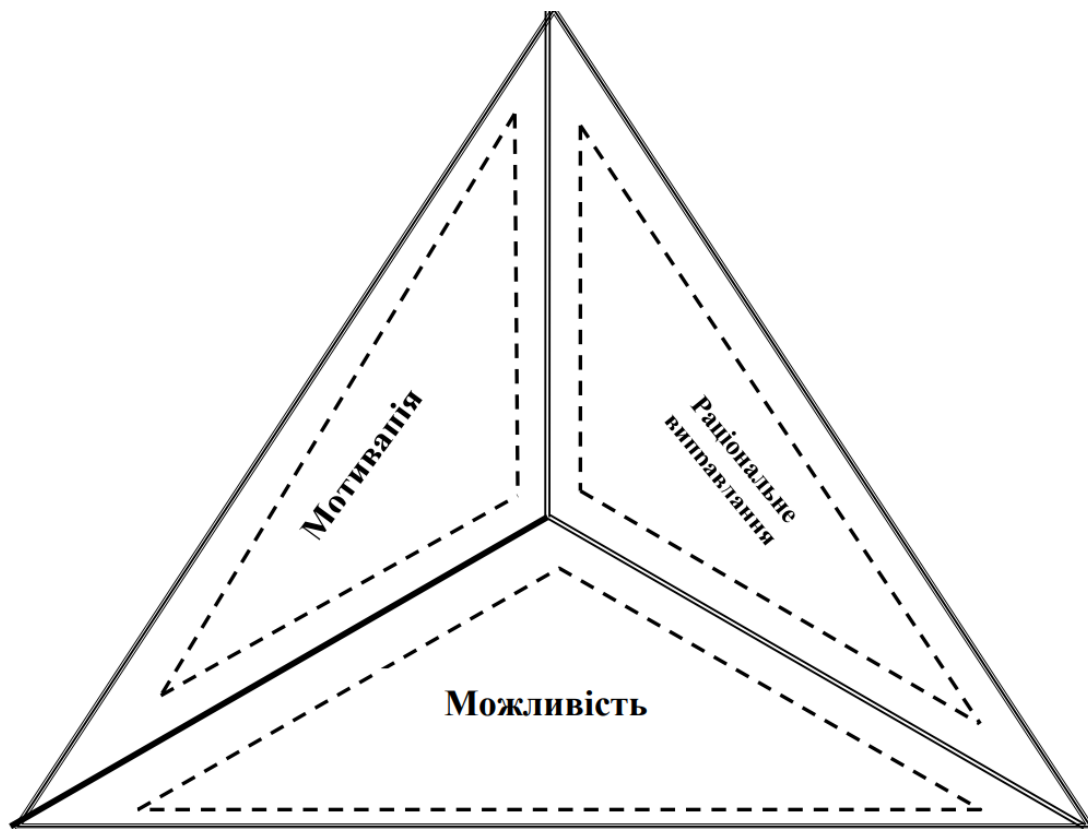

Рис. 1.1. “Трикутник шахрайства” за Д. Крессі *

* Узагальнено та складено автором на основі [13].

Згідно з Д. Крессі, мотивація до шахрайства часто виникає через фінансові негаразди, коли людина бачить у незаконних діях єдиний спосіб вирішення своїх проблем. Можливість ж зумовлена наявністю сприятливих умов – слабким контролем, доступом до коштів або технічними лазівками в системі. Однак найважливішою ланкою цього механізму є раціоналізація – процес, коли злочинець знаходить для себе "поважні" причини порушення закону ("це лише одноразовий проступок", "ніхто не постраждає", "всі так роблять").

Примітно, що саме третя складова – виправдання являє найбільший виклик для профілактики шахрайства. Її неможливо усунути лише правовими засобами, оскільки вона ґрунтується на глибоких соціально-психологічних механізмах. Навіть у суспільствах із розвиненою правовою системою фінансові зловживання залишаються актуальною проблемою, що свідчить про складний переплетіння економічних, управлінських та моральних аспектів цього явища.

1.3. Зв'язок між рівнем фінансової грамотності населення та вразливістю до фінансового шахрайства

Сприятливі умови для фінансових махінацій виникають під впливом комплексу об'єктивних і суб'єктивних факторів:

- зовнішні фактори: створюють матеріальні передумови для злочину (наприклад, слабкість контролюючих механізмів) та об'єктивно підштовхують особу до протиправних дій;
- внутрішні фактори: діють як психологічний каталізатор, активізуючи готовність індивіда до шахрайства.

Мотиваційна основа таких дій формується під впливом:

- особистих обставин: фінансова скрута, прагнення швидкого збагачення;

- зовнішніх стимулів: тиск третьої сторони, відсутність ефективного нагляду, привабливість високих незаконних доходів [14].

Фінальним елементом цього процесу є механізм самовиправдання, який має виражений етично-психологічний характер. Саме він дозволяє майбутньому правопорушнику:

- мінімізація внутрішнього когнітивного дисонансу;
- формування системи псевдологічних аргументів;
- остаточна легалізація в власній свідомості рішення про вчинення злочину.

Ця психологічна складова становить особливу небезпеку, оскільки робить шахрайство не просто економічним явищем, а складним соціально-поведінковим феноменом.

Фінансова грамотність – це здатність розуміти та ефективно використовувати різні фінансові навички, включаючи управління особистими фінансами, бюджетування та інвестування; вона складається із:

- розуміння основних економічних понять (інфляція, відсотки, податки тощо);
- вміння планувати бюджет і контролювати витрати;
- знання про фінансові інструменти (депозити, кредити, інвестиції, страхування);
- обізнаність у питаннях фінансової безпеки (захист від шахрайства, кібербезпека) [15].

Серед характеристик фінансової грамотності можна визначити:

- практичні навички управління грошима: вміння вести облік доходів і витрат, здатність створювати резервний фонд (подушку безпеки), грамотне використання кредитів та розуміння їхніх умов;
- фінансове планування: постановка короткострокових і довгострокових фінансових цілей (наприклад, накопичення на пенсію, купівля житла), розуміння принципів складання сімейного бюджету;

- інвестиційна грамотність: знання про основні інвестиційні інструменти (акції, облігації, нерухомість, ETF), розуміння ризиків і прибутковості різних видів інвестицій, вміння диверсифікувати портфель;
- фінансова безпека: обізнаність про фінансові шахрайства та способи захисту, вміння аналізувати умови фінансових продуктів (кредитів, депозитів, страхування);
- правова обізнаність: розуміння податкового законодавства та фінансових зобов'язань, знання про права споживачів фінансових послуг [16].

Основою фінансової грамотності є:

- особисті фінанси: ведення бюджету (доходи vs витрати), контроль заборгованості (уникнення зайвих кредитів), формування заощаджень (правило "10-20% від доходу");
- банківська грамотність: види рахунків (дебетові, кредитові), умови відкриття депозитів та кредитів (APR, комісії), використання цифрових банківських сервісів;
- інвестиції та пенсійне нагромадження: принцип складних відсотків, вибір інвестиційних інструментів за рівнем ризику, пенсійні програми (державні та приватні фонди);
- податкова грамотність: види податків (ПДФО, єдиний податок, ПДВ), податкові пільги та вирахування, звітність ФОП та юридичних осіб;
- фінансова психологія: уникнення імпульсивних покупок, управління емоціями під час криз (панічні продажі активів), формування здорового ставлення до грошей.

Таким чином, фінансова грамотність представляє собою комплексне поняття, яке інтегрує як теоретичні знання економічних закономірностей, так і практичні компетенції з ефективного управління фінансовими ресурсами. В сучасних умовах економічної нестабільності та глобалізаційних викликів, володіння фінансовою

грамотністю стає критично важливим фактором забезпечення особистої фінансової безпеки та досягнення довгострокових фінансових цілей.

РОЗДІЛ 2

АНАЛІЗ СТАНУ ФІНАНСОВОЇ ГРАМОТНОСТІ ТА ПРОЯВІВ ФІНАНСОВОГО ШАХРАЙСТВА В УКРАЇНІ

2.1. Вплив фінансової грамотності на рівень фінансового шахрайства

У цьому розділі розглядаються теоретичні аспекти впливу фінансової грамотності на зменшення ризиків фінансових зловживань, а також аналізується сучасний стан фінансової освіченості в Україні на основі актуальних даних та досліджень. Отримані висновки дозволять оцінити ефективність існуючих програм підвищення фінансової грамотності та визначити напрями їх вдосконалення. Зважаючи на зазначені дані щодо фінансового шахрайства, фінансової грамотності, а також опрацьовуючи сторонні джерела, варто виділити наступні аспекти, в яких фінансова грамотність має значимий вплив на фінансове шахрайство. Фінансова грамотність знижує ймовірність попадання на шахрайство через критичне оцінювання ризиків: люди з високим рівнем фінансової грамотності краще аналізують пропозиції, перевіряють достовірність інформації та уникають підозрілих схем. Дослідження показують, що освічені споживачі частіше розпізнають брехню, помічаючи неприродньо оптимістичні умови [17].

Розуміння фінансових механізмів зменшує вразливість до фішингу та соціальної інженерії: фінансова грамотність передбачає не лише знання основ

управління грошима, а й розуміння того, як функціонують офіційні фінансові установи, зокрема банки, податкові органи та інші державні або комерційні структури. Люди, які мають базові знання у сфері фінансів, краще орієнтуються в процедурних аспектах взаємодії з цими установами – наприклад, знають, яким чином банк запитує персональні дані, у яких випадках може надсилатися офіційне повідомлення, як виглядають справжні електронні листи від податкової або що саме може вимагати служба безпеки банку у випадку підозрілої активності. Саме завдяки цьому розумінню фінансово грамотні громадяни більш стійкі до атак соціальної інженерії, таких як фішинг – коли шахраї надсилають електронні листи або здійснюють дзвінки, маскуючись під представників банку, з метою викрадення особистої або банківської інформації. Вони вміють критично оцінювати подібні запити, звертають увагу на деталі, наприклад: неправильну орфографію, нетипові звернення, підозрілі доменні адреси, вимоги негайної дії або погрози блокування рахунку. Також такі люди знають, що банк ніколи не попросить надіслати PIN-код чи CVV-код на email або повідомити ці дані по телефону. Окрім того, фінансова обізнаність сприяє формуванню звички перевіряти інформацію через офіційні канали – наприклад, зателефонувати у банк самостійно через номер, вказаний на офіційному сайті, або перевірити повідомлення у мобільному додатку банку. Це значно знижує ризик стати жертвою шахрайських схем. Таким чином, фінансова грамотність виступає не лише інструментом ефективного управління особистими коштами, а й своєрідним захистом від інформаційних атак, які мають на меті обманним шляхом отримати доступ до фінансових ресурсів громадян [18].

Знання прав споживача як захист від агресивних продажів фінансових послуг: більшість шахрайських схем або неетичних продажів базуються на тиску та маніпуляціях – наприклад, створенні штучного відчуття терміновості: "пропозиція тільки сьогодні", "залишилося два місяці", "потрібно вирішити зараз". Це змушує людину діяти імпульсивно, не встигаючи проаналізувати умови або

порадитися з фахівцем. Фінансово обізнані люди знають, що мають законне право на період на роздуми (Cooling-off period) – зазвичай від 14 днів, упродовж яких вони можуть відмовитися від укладеної фінансової угоди без штрафів. Це право допомагає уникнути необдуманих рішень і є важливим захисним механізмом проти нав'язаних продуктів. Обізнаність про такі норми дозволяє впевнено протистояти тиску та уникати шахрайських або маніпулятивних схем [19].

Висока фінансова грамотність пов'язана з використанням офіційних фінансових інститутів, а не "тіньових" схем. Згідно з дослідженням Національного банку України (2022) "Survey on Financial Literacy and Inclusion in Ukraine", існує чіткий зв'язок між рівнем фінансової грамотності громадян та тим, якими фінансовими послугами вони користуються. Люди з вищим рівнем фінансової обізнаності значно частіше обирають офіційні, ліцензовані установи – банки, кредитні спілки, страхові компанії для отримання кредитів, здійснення заощаджень чи проведення грошових операцій [20].

У той же час, особи з низькою фінансовою грамотністю значно частіше звертаються до неформальних джерел фінансування – наприклад, беруть "позики до зарплати", користуються послугами нелегальних кредиторів або підписують угоди без належного ознайомлення з умовами. За даними опитування проведеного НБУ, значна частина таких людей навіть не може чітко відрізнити легального фінансового провайдера від потенційного шахрая, що суттєво підвищує їхню вразливість [21].

Такі "тіньові" схеми часто не мають належного регулювання, не гарантують прав споживача, а умови кредитування можуть бути непрозорими, з прихованими комісіями, надмірними штрафами або навіть елементами фінансового шахрайства. Люди з низьким рівнем фінансової грамотності рідко читають договір повністю, не знають про існування регуляторів (як-от НБУ чи Фонд гарантування вкладів), і, як наслідок, стають легкою мішенню для зловмисників [19].

Фінансова грамотність допомагає уникати таких ризиків, адже обізнані громадяни вміють перевіряти ліцензії фінансових установ, розраховувати реальну вартість кредиту, аналізувати ризики, а також знають, куди звертатися у разі порушення їхніх прав. Таким чином, зростання фінансової обізнаності прямо сприяє виведенню фінансової поведінки населення з "тіні" у безпечне та регульоване середовище, що знижує ризик фінансового шахрайства на особистому рівні й загалом сприяє фінансовій стабільності в країні.

Розуміння цифрових фінансових послуг знижує ризик кібершахрайства: з розвитком цифрових технологій дедалі більше фінансових операцій здійснюється онлайн – через мобільні додатки банків, цифрові гаманці, онлайн-банкінг або платформи електронної комерції. Разом із зростанням зручності зросли й ризики, пов'язані з кібершахрайством, яке часто орієнтоване саме на необізнаних користувачів.

Дослідження GfK Ukraine (2021) показало, що низький рівень цифрової фінансової грамотності серед українців прямо пов'язаний із вищим ризиком стати жертвою шахрайства в онлайн-середовищі. Наприклад, значна частина опитаних не знала, що ніколи не слід передавати одноразові паролі (ОТР), які надсилає банк, навіть якщо дзвінок виглядає "офіційним". Також багато людей не розуміють, як працюють двофакторна автентифікація, захист через біометрію або обмеження доступу до акаунтів через IP-адресу чи геолокацію [22]. Натомість фінансово та цифрово обізнані користувачі:

- знають, що мобільні платежі мають бути захищені складними паролями або біометрією;
- регулярно оновлюють програмне забезпечення та антивірусні продукти;
- підключають двофакторну автентифікацію для важливих сервісів;
- вміють розпізнавати фішингові сайти та шахрайські повідомлення;
- не зберігають платіжні дані на ненадійних платформах.

В результаті, такі користувачі набагато рідше стають жертвами зламу акаунтів або викрадення коштів через цифрові канали. GfK також вказує, що найбільш вразливими є ті, хто активно користується цифровими сервісами, але не має належного рівня знань про ризики – тобто не обов'язково літні люди, а й молодь, яка активно проводить операції через смартфон, але нехтує безпекою. Отже, підвищення рівня цифрової фінансової грамотності є ключовим елементом не лише зручного, а й безпечного користування сучасними фінансовими інструментами. Це важлива складова у протидії кібершахрайству на особистому та суспільному рівні.

2.2. Аналіз типових схем шахрайства в українських реаліях

Фінансова грамотність сприяє скептицизму щодо "гарантовано прибуткових" інвестицій. Однією з ключових ознак фінансової грамотності є здатність критично оцінювати фінансові пропозиції та розуміти, що високі доходи завжди супроводжуються високими ризиками. Саме ця здатність – ставити під сумнів пропозиції із нереалістично оптимістичними умовами і є головним захисним механізмом від інвестиційного шахрайства, зокрема фінансових пірамід. Згідно з дослідженням U.S. Securities and Exchange Commission (2018), більшість фінансових пірамід (типу "MMM", "B2B Jewelry", "Helix" тощо) орієнтовані на недосвідчених інвесторів, які не мають базових знань про ринки, ризики та механізми інвестування.

Шахраї, як правило, обіцяють гарантований прибуток, швидке збагачення, мінімальні ризики, що суперечить реаліям будь-якого легального інвестування. Фінансово обізнані люди знають, що жоден легальний інструмент не гарантує високої дохідності без ризику, розуміють принципи диверсифікації ризиків та не вкладають всі кошти в одну схему, перевіряють легальність компанії (наявність

ліцензії, регулювання з боку держави, відгуки та незалежну аналітику), аналізують джерела прибутку компанії, а не сліпо вірять у обіцянки "щомісячних виплат". SEC у своєму звіті зазначає, що піраміди зазвичай не мають реального продукту або бізнес-моделі, а прибуток учасників формується лише за рахунок залучення нових інвесторів. Коли притік нових коштів припиняється – схема руйнується, залишаючи більшість учасників у збитках. Фінансова грамотність дозволяє людині вчасно розпізнати ознаки шахрайства, такі як:

- непрозорі або надто спрощені пояснення, звідки беруться гроші;
- акцент на "ексклюзивності" чи "терміновості";
- надмірна агітація залучати нових людей.

Таким чином, інвестори з базовими знаннями в галузі фінансів не лише обирають більш надійні й довгострокові інструменти (як-от фонди, облігації, акції), а й уникають пасток фінансових аферистів, які розраховують саме на незнання елементарних економічних принципів.

Соціально-економічні групи з низьким рівнем фінансової грамотності – основні цілі фінансових шахраїв. Згідно з дослідженням USAID (2021), в Україні найбільш вразливими до фінансового шахрайства залишаються пенсіонери, мешканці сільської місцевості та особи з низьким рівнем доходу. Усі ці групи об'єднує спільна характеристика – низька фінансова та цифрова обізнаність, що створює сприятливе середовище для зловмисників. Пенсіонери, як зазначено у звіті, часто не мають достатніх знань про сучасні банківські послуги, мобільні додатки, правила захисту персональних даних, а також не вміють розпізнавати ознаки шахрайських схем. Вони, як правило, довірливі до авторитетних "голосів по телефону" та можуть сліпо виконати інструкції, отримані нібито "від банку", "служби безпеки" або "поліції". Наприклад, серед найбільш поширених сценаріїв є прохання перевести гроші на "безпечний рахунок", продиктувати CVV-код з картки або повідомити одноразовий пароль із SMS. У сільській місцевості ситуацію ускладнює:

- відсутність доступу до якісної фінансової інфраструктури (відділення банків, банкомати, інтернет);
- менший доступ до освітніх ресурсів, які могли б покращити розуміння фінансових продуктів;
- низький рівень цифрової грамотності, особливо серед літніх людей.

USAID у звіті наводить статистику: пенсіонери та сільські мешканці частіше за інших переказують кошти шахраям, бо не знають, як перевірити достовірність інформації або бояться втратити соціальні виплати/пенсію через "блокування картки".

Також, бідніші верстви населення частіше звертаються до неофіційних джерел кредитування, де легко потрапити на шахраїв або маніпулятивні договори з непрозорими умовами. Відсутність базового розуміння відсоткових ставок, штрафів за прострочення чи "дрібного шрифту" у договорах лише поглиблює цю проблему.

Фінансова освіта зменшує довіру до "чудо-рішень" у фінансовій сфері. Багато випадків фінансового шахрайства базуються не на складних схемах, а на психологічній вразливості людей до обіцянок легких грошей або "секретних" стратегій збагачення. Шахраї часто апелюють до емоцій – страху, жадібності, терміновості і пропонують вирішення фінансових проблем без зусиль: "швидке погашення боргів без платежів", "унікальна формула інвестування", "гарантований дохід за тиждень" тощо. Однак дослідження Drexler et al. (2014) доводить, що навіть базова фінансова освіта, зосереджена на простих правилах ("rules of thumb"), істотно підвищує здатність людей раціонально оцінювати фінансові рішення. У рамках дослідження проводились освітні тренінги серед малих підприємців у Домініканській Республіці: одна група отримувала класичне навчання фінансам, інша – спрощені практичні поради ("Не витрачай більше, ніж заробляєш", "Не зберігай усі гроші вдома", "Не позичай під високі відсотки"). Результати показали, що саме прості поради були ефективнішими у зміні фінансової поведінки – люди

краще зберігали кошти, уникали ризикованих кредитів та менш охоче реагували на фінансові "принади". Це підтверджує важливий висновок: фінансова грамотність, навіть у спрощеному форматі, знижує довіру до шахрайських обіцянок і формує прагматичний, обережний підхід до будь-яких фінансових рішень. Освічена людина:

- не вірить у "секретні інструменти", які нібито дають дохід без ризику;
- розуміє, що реальні фінансові рішення вимагають аналізу, часу і зважування ризиків;
- ставиться до кожної пропозиції критично, перевіряє джерела, читає умови і знає свої права.

Таким чином, фінансова освіта формує навички критичного мислення і протидіє впливу емоційних маніпуляцій, які є основним інструментом шахраїв. Замість віри у "чудо-рішення", люди починають покладатися на факти, логіку та базові фінансові принципи.

Державні програми фінансової освіти мають реальний вплив на зниження рівня фінансового шахрайства. Згідно з рекомендаціями та аналітикою Організації економічного співробітництва та розвитку (OECD), національні стратегії фінансової освіти є ефективним інструментом не лише для підвищення фінансової обізнаності населення, а й для запобігання фінансовим злочинам, включно з шахрайством. У звіті OECD (2022) наводиться досвід країн, які впровадили системні, довгострокові освітні ініціативи, зокрема через шкільну освіту, громадські кампанії, онлайн-платформи та партнерства з банківським сектором.

Одним із прикладів є Польща, яка з 2013 року реалізує національну стратегію фінансової освіти, інтегруючи фінансову грамотність у навчальні програми та проводячи регулярні інформаційні кампанії серед дорослого населення. Результати таких заходів — вищий рівень базових фінансових знань серед громадян та нижча частка жертв фінансових шахрайств у порівнянні з країнами без подібних програм. Польські споживачі, згідно з аналізом, краще

розпізнають фішингові атаки, підозрілі інвестиційні пропозиції, шахрайські кредитні продукти, а також рідше погоджуються на фінансові угоди без належної перевірки. Дані OECD підкреслюють, що ефективна фінансова освіта:

- підвищує рівень критичного мислення у споживачів;
- допомагає людям знати свої права та обов'язки;
- формує усвідомлену модель поведінки у фінансових відносинах;
- сприяє зниженню довіри до "легких грошей", що є основою багатьох шахрайських схем.

Більш того, країни, які реалізують такі стратегії, мають чіткі показники зменшення кількості звернень до правоохоронних органів щодо фінансових злочинів, а також зростання кількості людей, які самостійно повідомляють про підозрілу активність або звертаються по консультацію до регуляторів. Отже, можна зробити висновок, що інституційна підтримка фінансової грамотності через державні програми – це не просто освітня політика, а інструмент національної безпеки, що дозволяє захищати громадян від фінансових зловживань, підвищуючи загальну стійкість економіки до шахрайських впливів.

2.3. Рівень фінансової грамотності населення України.

Фінансова грамотність є ключовим елементом стратегії протидії шахрайству. Згідно з дослідженням Світового банку (2023), фінансова грамотність – це не тільки інструмент для покращення економічного добробуту громадян, але й один із основних механізмів для зменшення рівня фінансових злочинів, зокрема шахрайства. У країнах з високим рівнем фінансової грамотності, споживачі значно менш вразливі до маніпуляцій шахраїв і легше ідентифікують фінансові ризики. Освічені громадяни здатні критично оцінювати фінансові пропозиції та виявляти підозрілі або шахрайські схеми ще на ранніх етапах.

Однак, фінансова грамотність сама по собі не є достатньою для повної боротьби з шахрайством. Світовий банк підкреслює, що для досягнення найкращих результатів необхідна комбінація трьох основних елементів:

- фінансова освіта: фундамент, який дозволяє громадянам розуміти основи фінансів: як працюють банківські системи, що таке захист персональних даних, які є основні ознаки шахрайських схем і як їх уникати. Важливою частиною є не лише формування базових фінансових знань, але й розвиток навичок критичного мислення, що дозволяє споживачам приймати обґрунтовані фінансові рішення;
- регулювання та законодавство: світовий банк наголошує на тому, що ефективне регулювання фінансового сектору є важливим аспектом у боротьбі з шахрайством. Закони, що захищають споживачів, повинні бути чіткими і ефективно впроваджуватися. Крім того, регулюючі органи повинні активно співпрацювати з банками, фінансовими установами та іншими гравцями ринку, забезпечуючи прозорість фінансових послуг і швидкий доступ до юридичних засобів захисту для постраждалих осіб;
- доступ до офіційної інформації: доступність інформації є важливою складовою протидії шахрайству. За даними Світового банку, реєстри шахраїв, ліцензованих фінансових установ та публічні бази даних допомагають споживачам уникати роботи з нелегітимними фінансовими агентами та фірмами. Чим простіше для громадян перевірити історію компанії, її ліцензії, дозволи і попередні порушення, тим менше шансів на їх залучення до шахрайських схем.

Комбінація освіти, регулювання та доступу до офіційної інформації створює потужну стратегію для боротьби з фінансовим шахрайством. Коли люди мають доступ до якісної освітньої інформації, розуміють свої права та обов'язки, а також можуть перевірити легітимність фінансових установ і послуг, вони менш схильні

потрапляти на шахрайські схеми. Водночас, ефективне регулювання дає можливість притягувати до відповідальності шахраїв і захищати споживачів.

Програму фінансової освіти, яку підтримують державні органи, можна вважати невід'ємною частиною системи фінансового захисту громадян. Це дозволяє не лише знизити кількість випадків шахрайства, а й підвищити загальний рівень економічної безпеки в країні.

Підсумовуючи, можемо сказати, що найкращий ефект у протидії фінансовим злочинам досягається через системну стратегію, яка поєднує освітні програми, ефективне регулювання і доступ до офіційних баз даних та реєстрів. Тільки в такому комплексному підході фінансова грамотність стає справжнім бар'єром на шляху до шахрайства.

Підсумовуючи, слід зазначити, що підвищення фінансової грамотності безпосередньо зменшує фінансове шахрайство через:

- критичне мислення споживачів: громадяни з високим рівнем фінансової грамотності здатні ефективно оцінювати фінансові пропозиції та розпізнавати шахрайські схеми, такі як фальшиві інвестиції чи надмірно вигідні кредити;
- розуміння механізмів захисту: знання того, як працюють системи безпеки, такі як двофакторна автентифікація чи захист персональних даних, дозволяє споживачам уникати шахрайства, що ґрунтується на маніпуляціях чи фішингових атаках;
- вміння використовувати офіційні ресурси для перевірки інформації: Освічені споживачі можуть перевіряти фінансові установи та продукти через державні реєстри або інші офіційні ресурси, знижуючи ризик стати жертвою нелегітимних пропозицій.

Для України це надзвичайно важливо через високий рівень кіберзлочинності та поширені неформальні фінансові практики, що робить громадян більш вразливими до фінансових шахраїв.

Дослідження О. Харченко «Фінансова грамотність в Україні: детермінанти та наслідки для заощаджувальної поведінки» (2011) надає ґрунтовний аналіз факторів, що визначають рівень фінансової грамотності в Україні, та їх вплив на фінансові звички населення. Авторка використовує дані національного опитування, проведеного у 2010 році за підтримки USAID та проєкту FINREP, що дозволяє отримати репрезентативну картину фінансової обізнаності українців на той час.

За результатами дослідження встановлено, що рівень фінансової грамотності в Україні був низьким, що негативно впливало на фінансову поведінку населення, зокрема на заощадження та інвестиції (табл. 2.1 і 2.2).

Таблиця 2.1

Показники фінансової грамотності населення України станом на 2010 рік*

Значення	Оцінка	К-ть правильних відповідей	% правильний відповідей
4	Відмінно	5-6	22%
3	Добре	4-5	27%
2	Достатньо	2-3	38%
1	Незадовільно	0-1	13%

* Складено за даними [10, с. 1; 11, с. 2; 12].

Фактори, що визначають рівень фінансової грамотності, включають освіту, вік, стать, місце проживання та дохід. Зокрема, особи з вищою освітою та вищим доходом демонструють вищий рівень фінансової грамотності. Це свідчить про необхідність цілеспрямованої фінансової освіти, орієнтованої на різні соціальні групи, з урахуванням їхніх потреб та можливостей.

Дослідження також вказує на важливість розвитку фінансової грамотності як на мікрорівні (серед окремих осіб та домогосподарств), так і на макрорівні (на

рівні державної політики та фінансових установ). На мікрорівні підвищення фінансової грамотності сприяє покращенню фінансового благополуччя, раціональному використанню фінансових ресурсів та зменшенню ризиків фінансових шахрайств.

На макрорівні розвиток фінансової грамотності сприяє стабільності фінансової системи, розвитку фінансових ринків та підвищенню довіри населення до фінансових установ. Таким чином, дослідження О. Харченко підкреслює важливість комплексного підходу до підвищення фінансової грамотності в Україні, який включає освітні програми, державну політику та активну участь фінансових установ у просуванні фінансової обізнаності серед населення. Це дозволить покращити фінансову поведінку громадян, сприяти їхньому фінансовому благополуччю та стабільності національної економіки.

Таблиця 2.2

Статистика рівня заощаджень населення України станом на 2010 рік *

Параметр	Середнє	Ст. відхилення	Мін.	Макс.
Заощадження, грн	161,8	435,6	0	8000
Доходи, грн	1826,3	1304,1	100	15000
Рівень заощаджень	9.5%	17,1%	0%	100%

* Складено за даними [23].

Більш сучасне дослідження «Фінансова грамотність, фінансова інклюзія та фінансовий добробут в Україні у 2021 році», проведене Національним банком України спільно з USAID, надає всебічний аналіз стану фінансової грамотності в Україні, використовуючи методологію ОЕСР. Згідно з результатами опитування, середній індекс фінансової грамотності в Україні становить 12,3 бали з максимальних 21, що відповідає 58% від максимального значення. Цей показник

демонструє зростання на 6% порівняно з результатами 2018 року. Однак, цей рівень все ще нижчий за рекомендований мінімум ОЕСР, який складає 14 балів. Виявлено, що фінансова грамотність в Україні має значні варіації залежно від:

- віку: наприклад, респонденти віком 18–24 років мають індекс 11,4 балів, тоді як особи з вищою освітою досягають 13,3 бали. (Додаток Б);
- рівня доходу: у містах індекс становить 12,6 бали, а в селах – 11,8 балів;
- освіти та місця проживання.

Щодо фінансової інклюдії, більшість українців мають обмежений доступ до фінансових послуг, що може бути пов'язано з низьким рівнем фінансової грамотності (Додаток В). Показовими щодо фінансової інклюдії також є наступні дані:

- обізнаність про фінансові продукти є досить високою і зростає: 79% респондентів знають щонайменше 5 фінансових продуктів (74% в 2018 р.);
- рівень користування фінансовими продуктами є достатньо невисоким: 57% респондентів сказали, що користувалися фінансовими продуктами упродовж останніх двох років;
- 21% респондентів зверталися до родичів чи друзів з проханням позичити гроші чи взяти їх на зберігання, уникаючи таким чином придбання відповідних фінансових послуг – це ще один маркер, що вказує на потенціал для розвитку фінансової інклюдії;
- найбільш популярними продуктами є платіжні рахунки – 53% використовують платіжну картку (дебетну, зарплатну або для соціальних виплат) або мобільний банкінг. 29% користуються кредитами, 12% використовують депозитні, інвестиційні або пенсійні продукти, 9% – послуги страхування.

Дослідження також вказує на необхідність подальшого розвитку фінансової освіти, особливо серед молоді та осіб старшого віку, для зменшення соціально-економічних нерівностей та підвищення фінансової стабільності населення.

Важливою є також динаміка розвитку та поширення фінансової грамотності в Україні: дослідження «Фінансова грамотність, фінансова інклюзія та фінансовий добробут в Україні у 2021 році» надає наступні дані (табл. 2.3).

У результаті дослідження фінансової інклюзії в Україні у 2021 році було виявлено низку важливих тенденцій, що свідчать про поступове зростання фінансової обізнаності населення. Зокрема, рівень поінформованості про фінансові продукти залишається досить високим і демонструє позитивну динаміку: 79% опитаних респондентів змогли назвати щонайменше п'ять фінансових інструментів, що перевищує показник 2018 року (74%). Проте, цей рівень залишається нижчим, аніж у вибірці країн ОЕСР (85%), що вказує на наявність потенціалу як для залучення нових користувачів, так і для диверсифікації особистих фінансових інструментів.

Таблиця 2.3

Індекс фінансової грамотності: порівняння країн за компонентами*

Компонент	Україна 2021 р. (бал)	Україна 2018 р. (бал)	Зміна %	Середнє по країнах порівняння 2020 р. (бал)	Середнє по країнах порівняння 2016 р. (бал)	Зміна %	Середнє по вибірці країн ОЕСР, 2020 р. (бал)	Середнє по вибірці країн ОЕСР, 2016 р. (бал)	Зміна %
Знання (із 7)	4,3	4	7,5	4,7	4,5	4,4	4,7	4,7	0
Поведінка (із 9)	5,5	5,2	5,8	5,1	4,8	6,3	5,4	5,2	3,9
Ставлення (із 5)	2,5	2,4	4,2	2,9	3	-3,3	2,9	3,1	-6,5
Загальний бал із фінансової грамотності (із 21)	12,3	11,6	6,0	12,7	2,4	2,4	13	13	0
Загальний індекс із фінансової грамотності (у %)	58%	55%	5,5	60%	59%	1,7	62%	62%	0

*Складено за даними [19].

Утім, рівень фактичного користування фінансовими продуктами є порівняно невисоким: лише 57% респондентів зазначили, що користувалися

такими продуктами протягом останніх двох років. До того ж, 21% українців, аналогічно до респондентів країн ОЕСР, зверталися за фінансовою допомогою до родичів або друзів, що свідчить про недостатнє використання формалізованих фінансових послуг і вказує на значний резерв розвитку фінансової інклюзії. Найпоширенішими фінансовими інструментами залишаються платіжні засоби: 53% використовують платіжні картки або мобільний банкінг; 29% мають досвід користування кредитними продуктами, 12% – депозитними, інвестиційними або пенсійними інструментами, а 9% – страхуванням.

У порівнянні з 2018 роком, рівень фінансової грамотності в Україні демонструє позитивні зміни як у динаміці, так і на тлі інших країн. При цьому, у структурі фінансової грамотності зберігаються значні соціально-демографічні відмінності – за віком, рівнем освіти, місцем проживання та доходами, що узгоджується з результатами досліджень країн-членів ОЕСР у 2020 році. Ці відмінності потребують більш таргетованого підходу до фінансової освіти. Варто також зазначити, що на відміну від даних ОЕСР, в Україні не було виявлено значущих гендерних розбіжностей у рівні фінансової грамотності. Водночас, українські домогосподарства демонструють нижчий рівень доходів і мають менш сформовану фінансову подушку безпеки, що підвищує вразливість до втрати основного джерела прибутку й посилює фінансовий стрес у порівнянні з жителями інших країн.

У підсумку, результати теоретичного аналізу та емпіричних досліджень свідчать, що підвищення рівня фінансової грамотності є ключовим чинником у зниженні ризиків фінансового шахрайства. Обізнані громадяни здатні критично оцінювати фінансові пропозиції, користуватися офіційними каналами перевірки інформації та ефективно захищати свої права. Аналіз сучасного стану фінансової грамотності в Україні показує позитивну динаміку в поінформованості населення, проте рівень фактичного використання фінансових послуг і доступ до якісної фінансової освіти залишаються обмеженими, особливо серед вразливих

соціальних груп. Отже, формування комплексної національної стратегії фінансової просвіти є необхідною умовою для зменшення масштабів фінансового шахрайства та підвищення фінансової безпеки громадян.

РОЗДІЛ 3

НАПРЯМИ ПІДВИЩЕННЯ ФІНАНСОВОЇ ГРАМОТНОСТІ ЯК СПОСОБУ ПРОТИДІЇ ШАХРАЙСТВУ УКРАЇНІ ТА СВІТІ

3.1. Зарубіжний досвід формування фінансової грамотності населення

Зарубіжний досвід формування фінансової грамотності населення охоплює програми у США (Jump\$tart, FINRA Investor Education). Фінансова грамотність у США є пріоритетом державної політики вже понад 20 років. Дві ключові програми – Jump\$tart Coalition for Personal Financial Literacy та FINRA Investor Education Foundation стали взірцем для багатьох країн. Вони поєднують освітні ініціативи, дослідження та практичні інструменти для різних вікових і соціальних груп [24].

Американська модель фінансової освіти вважається однією з найрозвиненіших у світі, що підтверджується комплексною системою державних та громадських ініціатив. Дві ключові програми – Jump\$tart Coalition for Personal Financial Literacy та FINRA Investor Education Foundation – демонструють різні підходи до підвищення фінансової обізнаності населення.

Jump\$tart Coalition, створена у 1995 році, реалізує стратегію "раннього втручання", спрямовану на формування фінансової культури в школярів та студентів. Організація розробила Національні стандарти фінансової грамотності, які включають 6 ключових тем: заощадження, кредитування, інвестування,

страхування, фінансове планування та захист прав споживачів. За даними дослідження Council for Economic Education (2022), у 23 штатах, де ці стандарти повністю інтегровані у шкільну програму, спостерігається значне покращення фінансової поведінки молоді: 68% випускників демонструють здатність скласти особистий бюджет проти 41% у регіонах без системного викладання предмету [25]. FINRA Investor Education Foundation, заснована у 2003 році, зосереджена на підвищенні фінансової грамотності дорослого населення, особливо у сфері інвестування. Щорічне Національне дослідження фінансової спроможності (NFCS) цієї організації охоплює понад 27 тисяч респондентів і виявляє тривожні тенденції: лише 34% американців можуть правильно відповісти на 5 базових питань про інфляцію, складні відсотки та диверсифікацію ризиків. Однак у штатах з активними програмами FINRA спостерігається на 18% менше випадків фінансового шахрайства серед пенсіонерів (дані FINRA Foundation, 2022).

Ефективність американського досвіду підтверджується статистикою Бюро фінансового захисту споживачів (CFPB): за період 2010-2020 років кількість скарг на фінансові послуги серед молоді 18-24 років знизилася на 37% у штатах з обов'язковими курсами фінансової грамотності. Інфографіка на офіційному сайті Jump\$tart Coalition наочно демонструє кореляцію між рівнем фінансової освіти в школах та показниками кредитної дисципліни випускників [26].

Ці програми ілюструють важливість комбінованого підходу в США: поєднання шкільної освіти (Jump\$tart) з постійним навчанням дорослих (FINRA) створює комплексну систему фінансової безпеки. Досвід США особливо цінний для України, оскільки демонструє ефективність державно-приватного партнерства у сфері фінансової освіти.

Важливим кроком дослідження ініціатив щодо підвищення фінансової грамотності є розгляд досвіду країн Європи та Азії. У Європейському Союзі та Великій Британії реалізуються масштабні ініціативи, спрямовані на підвищення фінансової грамотності населення, серед яких особливе місце займають програми

Money Advice Service (MAS) у Великій Британії та European Money Week (EMW) у країнах ЄС. У Великій Британії, згідно з дослідженням Money Advice Service, лише 34% дорослих мають базовий рівень фінансової грамотності, що свідчить про необхідність подальших зусиль у цій сфері. Водночас, у Європейському Союзі, за даними опитування Eurobarometer, лише 18% громадян мають високий рівень фінансової грамотності, 64% – середній, а 18% – низький [27; 28]. Ці дані підкреслюють важливість продовження та розширення освітніх ініціатив, спрямованих на підвищення фінансової обізнаності населення. Зокрема, European Money Week, організований Європейською банківською федерацією, охоплює понад 35 країн і включає заходи, спрямовані на покращення фінансової освіти серед молоді. Таким чином, обидві ініціативи – MAS у Великій Британії та EMW у ЄС – відіграють ключову роль у формуванні фінансової грамотності населення, сприяючи зменшенню фінансових ризиків та підвищенню економічної стабільності [29; 30].

У країнах Азії, зокрема в Японії та Сінгапурі, формування фінансової грамотності населення є стратегічним пріоритетом, що реалізується через національні програми та інституційні ініціативи. У Японії, незважаючи на високий рівень економічного розвитку, рівень фінансової грамотності залишається відносно низьким: лише 36% респондентів правильно відповіли на три базові питання щодо відсотків, інфляції та диверсифікації ризиків [30]. Це свідчить про необхідність посилення фінансової освіти, особливо серед молоді, жінок та осіб з нижчим рівнем освіти. Японський уряд активно впроваджує програми, спрямовані на підвищення фінансової обізнаності, зокрема через реформування податкових пільг для інвесторів та просування довгострокового інвестування [31].

У Сінгапурі національна програма MoneySense, започаткована у 2003 році, спрямована на підвищення фінансової грамотності населення через освітні кампанії та доступ до фінансових ресурсів. За даними дослідження, близько 40% сінгапурців мають базовий рівень фінансової грамотності, причому найнижчі

показники спостерігаються серед жінок, осіб з нижчим рівнем освіти та безробітних. Ці дані підкреслюють необхідність подальших зусиль у сфері фінансової освіти, зокрема серед вразливих груп населення [32].

Таким чином, досвід Японії та Сінгапуру також демонструє важливість національних стратегій та освітніх ініціатив у формуванні фінансової грамотності населення. Ці країни активно впроваджують програми, спрямовані на підвищення обізнаності громадян у фінансових питаннях, що є ключовим фактором у забезпеченні економічної стабільності та добробуту населення.

3.2. Оцінка ефективності державних і недержавних ініціатив в Україні

Україна останніми роками активно розвиває ініціативи з підвищення фінансової грамотності населення через державні та недержавні програми. Національний банк України (НБУ) у співпраці з Міністерством освіти і науки (МОН) та Програмою розвитку ООН (ПРООН) реалізує Стратегію підвищення фінансової грамотності, що включає впровадження спеціальних курсів у школах, таких як "Розумні фінанси", та інтеграцію фінансової освіти у програми закладів вищої освіти, зокрема у КНЕУ та Києво-Могилянській академії. Паралельно розвиваються онлайн-курси, зокрема на платформі "Дія. Цифрова освіта", які роблять фінансові знання доступними для широкого загалу.

Окрім державних ініціатив, важливу роль у підвищенні рівня фінансової грамотності відіграють недержавні організації та громадські проекти. Одним із ключових прикладів є діяльність Української фундації фінансової грамотності, яка реалізує низку освітніх програм, спрямованих на розвиток практичних фінансових навичок серед різних верств населення. Особливу увагу фундація приділяє таким категоріям, як представники малого та середнього бізнесу, пенсіонери, студенти та особи з низьким рівнем доходів. У рамках її проектів проводяться офлайн- та

онлайн-тренінги, вебінари, консультаційні сесії, а також розробляються навчальні матеріали, адаптовані до потреб конкретних цільових груп.

Ці програми допомагають учасникам зрозуміти базові фінансові поняття, навчитися складати особистий або сімейний бюджет, оцінювати фінансові ризики та уникати шахрайських схем. Важливо, що такі ініціативи часто мають партнерську підтримку міжнародних організацій (наприклад, ПРООН, GIZ, USAID), що забезпечує доступ до передового досвіду та методичних матеріалів.

Окремим каналом поширення фінансових знань є медіа та соціальні мережі, які дедалі більше стають платформою для неформального навчання. Провідні українські медіа, зокрема «Економічна правда», Forbes Україна, Mind.ua, регулярно публікують аналітичні матеріали, що пояснюють фінансові новини простими словами, викривають шахрайські схеми та дають поради щодо захисту своїх коштів. Такі матеріали часто супроводжуються інфографікою та кейсами з життя, що підвищує їхню практичну цінність і доступність для широкої аудиторії.

У соціальних мережах активно працюють фінансові консультанти, економісти та блогери, які популяризують фінансову грамотність через пости, відеоблоги, прямі ефіри та інтерактивні рубрики. Завдяки неформальному стилю подачі, персоналізованому підходу та можливості зворотного зв'язку, цей канал є надзвичайно ефективним, особливо для молоді.

Таким чином, синергія між державними, недержавними та медіа-ініціативами створює багатоканальне інформаційне середовище, яке сприяє формуванню відповідальної фінансової поведінки населення та знижує ризики потрапляння у шахрайські пастки.

Оцінка ефективності цих ініціатив свідчить про позитивні зрушення у доступності фінансових знань, проте виявляє й проблеми, зокрема недостатнє охоплення сільських регіонів та брак кваліфікованих викладачів.

Джерела інформації включають офіційні сайти: НБУ, МОН, ПРООН, платформи "Дія" а також аналітичні матеріали USAID та міжнародних організацій, що досліджують ефективність фінансової освіти в Україні.

Удосконалення політики підвищення фінансової грамотності в Україні потребує комплексного підходу, що охоплює освітні реформи, інформаційні кампанії та міжсекторальну співпрацю.

Перш за все, впровадження модулів фінансової грамотності в освітню систему є ключовим кроком. Згідно з Національною стратегією розвитку фінансової грамотності до 2030 року, затвердженою Національним банком України, планується інтеграція фінансової освіти в навчальні програми для різних вікових груп, включаючи школярів, студентів та доросле населення. Це дозволить формувати фінансову культуру з раннього віку та забезпечити громадян необхідними знаннями для прийняття обґрунтованих фінансових рішень.

Крім того, розвиток інформаційних кампаній щодо виявлення шахрайства є невід'ємною складовою підвищення фінансової обізнаності. Спільні зусилля державних органів та міжнародних партнерів, таких як Європейський інвестиційний банк, спрямовані на посилення заходів з протидії фінансовим зловживанням та корупції, що включає проведення просвітницьких заходів та підвищення обізнаності громадян про ризики фінансового шахрайства [33].

Співпраця держави, бізнесу та громадськості є критично важливою для ефективного впровадження політики фінансової грамотності. Публічно-приватне партнерство дозволяє об'єднати ресурси та експертизу різних секторів для розробки та реалізації освітніх програм, а також для створення інноваційних рішень у сфері фінансової освіти. Такі партнерства сприяють більш широкому охопленню населення та забезпечують стійкість ініціатив з підвищення фінансової грамотності. Таким чином, інтеграція фінансової освіти в систему навчання, активізація інформаційних кампаній та зміцнення міжсекторальної співпраці є ключовими напрямками удосконалення політики підвищення фінансової

грамотності в Україні, що сприятиме формуванню фінансово обізнаного суспільства та зниженню рівня фінансового шахрайства.

ВИСНОВКИ

На теоретичному рівні встановлено, що фінансове шахрайство є складним соціально-економічним явищем, яке охоплює різні форми зловживань – від кіберзлочинів і фішингу до фінансових пірамід та маніпуляцій з кредитними продуктами. Особливістю сучасного шахрайства є його динамічність, постійна адаптація до нових цифрових умов та орієнтація на вразливі групи населення.

Водночас фінансова грамотність – як сукупність знань, навичок та ставлень щодо управління власними коштами – виявилася критично важливою в контексті запобігання фінансовим зловживанням. Особи, які мають належний рівень обізнаності у фінансових питаннях, демонструють вищий рівень настороженості щодо підозрілих пропозицій, краще розуміють ризики інвестицій, вміють розпізнавати ознаки шахрайських схем та критично оцінювати інформацію, що надходить з неофіційних джерел.

Аналіз сучасного стану фінансової грамотності в Україні, здійснений на основі даних Національного банку України, USAID та досліджень міжнародних організацій, таких як OECD і Світовий банк, засвідчив позитивну динаміку у зростанні рівня обізнаності населення, водночас виявив ряд проблемних аспектів. Зокрема, хоча рівень загальної обізнаності про фінансові продукти зростає, фактичне користування фінансовими послугами все ще залишається недостатнім, особливо серед населення з низькими доходами, мешканців сільської місцевості та осіб похилого віку. Встановлено, що значна частина громадян надає перевагу

неформальним фінансовим практикам, зокрема зверненням до друзів чи родичів замість використання банківських інструментів, що у свою чергу збільшує ризики бути втягнутими в шахрайські схеми. Окрім цього, проблема кібербезпеки стає дедалі актуальнішою – недостатнє розуміння принципів цифрових фінансових сервісів, таких як двофакторна автентифікація або захист персональних даних, спричиняє численні випадки онлайн-шахрайства.

Світовий досвід демонструє ефективність комплексного підходу до підвищення фінансової грамотності. У країнах ЄС, Великобританії, Японії, Сінгапурі та інших розвинених державах реалізуються національні стратегії фінансової освіти, що поєднують освітні ініціативи, інформаційні кампанії та інституційну підтримку. Наприклад, у Великобританії функціонує сервіс MoneyHelper (раніше – Money Advice Service), який надає безкоштовні поради щодо управління фінансами, а Європейський тиждень грошей (European Money Week) сприяє підвищенню обізнаності серед молоді через інтерактивні формати. В Японії фінансова освіта інтегрована в шкільну програму, а в Сінгапурі діє спеціальна агенція MoneySense, яка координує національну політику підвищення фінансової грамотності та залучає до її реалізації приватний сектор.

Вивчення зарубіжного досвіду дозволило запропонувати низку практичних рекомендацій для України. Одним із ключових напрямів має стати системна інтеграція фінансової грамотності в усі рівні освітнього процесу – від початкової школи до університетів. Це має супроводжуватися розвитком просвітницьких програм для дорослого населення, з особливою увагою до вразливих груп. Важливо також розвивати цифрову грамотність, адже сучасне шахрайство часто здійснюється онлайн. Інформаційні кампанії мають бути регулярними, адаптованими до цільових аудиторій і побудованими на прикладах реальних шахрайських схем. Крім того, важливу роль має відігравати співпраця між державними структурами, фінансовими установами, громадськими організаціями

та ЗМІ. Такий міжсекторальний підхід дозволить створити ефективну інфраструктуру запобігання шахрайству через підвищення фінансової грамотності.

Таким чином, результати проведеного дослідження підтверджують, що фінансова грамотність є не лише фактором особистої фінансової стійкості, а й інструментом соціального захисту, який дозволяє мінімізувати наслідки шахрайства на ринку фінансових послуг. Формування фінансової культури в суспільстві є довгостроковим завданням, яке потребує злагодженої політики, стратегічного планування і постійної адаптації до нових викликів. Підвищення фінансової обізнаності населення здатне стати одним з найбільш ефективних способів зменшення фінансових ризиків у державі та сприяння сталому розвитку фінансового ринку.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

REFERENCES

1. Борисенко І. Card fraud surges in Ukraine. *The new voice of Ukraine*. URL: <https://english.nv.ua/business/card-fraud-surges-in-ukraine-50406586.html> (дата звернення: 14.12.2024).
2. Statista Market Insights. Digital Assets - Ukraine | Statista Market Forecast. *Statista*. URL: <https://www.statista.com/outlook/fmo/digital-assets/ukraine> (дата звернення: 08.01.2025).
3. The State Financial Monitoring Service of Ukraine. Informing on the results of the SFMS work for 2023. *Portal of the State Financial Monitoring Service of Ukraine*. URL: <https://fiu.gov.ua/en/pages/dijalnist/funkcional/news/Informuvannya-pro-rezultati-roboti-derzhfinmonitoringu-za-2023-rik.html> (дата звернення: 16.11.2024).
4. Колісник І. Record number of fraud convictions in Ukraine last year - monitoring. *Українські національні новини*. URL: <https://unn.ua/en/news/record-number-of-fraud-convictions-in-ukraine-last-year-monitoring> (дата звернення: 06.02.2025).
5. Про внесення змін до деяких законів України щодо удосконалення правового регулювання діяльності Національного антикорупційного бюро України : Закон України від 19.10.2020 № 1953-IX : станом на 01 трав. 2025 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1953-20#Text> (дата звернення: 01.05.2025).
6. Чернявський С. Фінансове шахрайство як об'єкт криміналістичного дослідження. *Соціально-економічні проблеми сучасного періоду України*. 2010. С. 592.
7. Елсаєд, А. А. Indicators of the Financial Statement Fraud (Red Flags). А. А. Елсаєд. 2017. 20 с.
8. Дорош В. Ю. Електронний посібник з дисципліни: Фінансова грамотність : Посібник. 2-ге вид. Луцьк : Луц. Нац. Техн. Ун-т, 2020. С. 293.

9. Департамент фінансових установ штату Вашингтон. Інвестиційне шахрайство: інформаційна брошура / *Департамент фінансових установ штату Вашингтон*. Olympia, WA : Lightbulb Press, 2023. 5 с.
10. Egiyi, M. A., & Chindengwike, J. D. The psychology behind financial fraud: unmasking motives and warning signs. *Contemporary Journal of Psychology and Behavioral Science*. 2023. Vol. 4, No. 1. P. 16–24. DOI: 10.5281/zenodo.8287913.
11. Bar Lev E, Maha L-G and Topliceanu S-C (2022) Financial frauds' victim profiles in developing countries. *Front. Psychol.* 13:999053. doi: 10.3389/fpsyg.2022.999053
12. Harvey S., Kerr J., Keeble J., McNaughton Nicholls C. Understanding victims of financial crime: A qualitative study with people affected by investment fraud. – London: NatCen Social Research, 2014. 65 p. Prepared for the Financial Conduct Authority. URL: <https://www.fca.org.uk/publication/research/understanding-victims-investment-fraud.pdf>
13. Cressey D. R. Other People's money. *Montclair*. NJ: Patterson Smith, 1973. 30 p.
14. Сметанко О.В. Удосконалення процесу внутрішнього аудиту причин шахрайства в системі корпоративного управління. *Економічний форум*. 2015. №3. С. 424-430.
15. Remund D. L. Financial Literacy Explicated: The Case for a Clearer Definition in an Increasingly Complex Economy. *The Journal of Consumer Affairs*. 2010. Vol. 44, No. 2. P. 276-295. DOI: 10.1111/j.1745-6606.2010.01169.x.
16. Фінансова грамотність. Фінанси. Що? Чому? Як?: навчальний посібник / авт. кол. К., 2019. С. 10–46.
17. Коваль С. Л., Мельничук Ю. Д. Фінансова грамотність домогосподарств України: сучасний стан та перспективи підвищення *Світ фінансів*. 2024. № 3. С. 40–52. URL: <http://sf.wunu.edu.ua/index.php/sf/article/view/1717>

18. OECD. G20/OECD Report on Lessons Learnt and Effective Approaches to Protect Consumers and Support Financial Inclusion in the Context of COVID-19. *Paris : OECD Publishing*. 2021. 50 с.

19. Фінансова грамотність, фінансова інклюзія та фінансове благополуччя в Україні у 2021 році : звіт за результатами дослідження / підгот. Info Sapiens ; за дорученням DAI Global LLC, USAID Financial Sector Transformation Project in Ukraine. Київ : USAID, 2021. 70 с.

20. National Bank of Ukraine. Annual Report 2021 / National Bank of Ukraine. Kyiv, 2022. 70 p.

21. Drexler, Alejandro, Greg Fischer and Antoinette Schoar. "Keeping It Simple: Financial Literacy and Rules of Thumb." *American Economic Journal: Applied Economics*. 2014. 6 (2): 1–31.

22. The Global State of Financial Inclusion and Consumer Protection : 2022 Report / Buddy Buruku, Saba Bint Abbas, Arpita Sarkar, Fiorella Risso Brandon та ін. ; International Bank for Reconstruction and Development / The World Bank. – Washington, DC : World Bank, 2023. 110 с.

23. Харченко О. (2011). Фінансова грамотність в Україні: детермінанти та вплив на поведінку заощаджень [Financial Literacy in Ukraine: Determinants and Implications for Saving Behavior] (Магістерська дисертація, науковий керівник: Бесєдіна, О.). Київська школа економіки, Київ.

24. Bajtelsmit V. National Standards for Personal Financial Education : підручник. 2nd ed. New York : Jackson Charitable Foundation, 2021. 42 p.

25. Lin J. T. Financial Capability in the United States : навчальний посібник. 5th ed. Washington, DC : FGS Global, 2022. 22 p.

26. Council for Economic Education. (2022). Survey of the States 2022: Economic and Personal Finance Education in Our Nation's Schools. New York, NY: Council for Economic Education. URL: <https://www.councilforeconed.org>

27. Коваль С.Л. Мотиви та потенційні ризики кредитної поведінки домогосподарств. *Ефективна економіка*: електронне фахове видання. 2016. № 10. URL: <http://www.economy.nayka.com.ua/>.

28. Lusardi, A. (2019). Financial literacy and the need for financial education: Evidence and implications. *Swiss Journal of Economics and Statistics*, *155*(1), 1–8. <https://doi.org/10.1186/s41937-019-0027-5>

29. Katroshi J., Molva R., Hakhverdiyev A. *Financial Literacy Playbook For Europe* : підручник by R. Frenken, D. P. Folcher. 2nd ed. Frankfurt : European Banking Authority, 2020. 96 p.

30. Ang R. New islandwide campaign to boost financial literacy among Singaporeans. *The Straits Times*. URL: <https://www.straitstimes.com/singapore/new-island-wide-campaign-to-boost-finance-literacy-among-singaporeans> (дата звернення: 15.01.2025).

31. Sconti, A., & Fernandez, D. (2023). The importance of financial literacy: Evidence from Singapore. *Journal of Financial Literacy and Wellbeing*, *1*, 225–243. <https://doi.org/10.1017/flw.2023.11>

32. Sticha, A., & Sekita, S. (2023). The importance of financial literacy: Evidence from Japan. *Journal of Financial Literacy and Wellbeing*, *1*, 244–262. <https://doi.org/10.1017/flw.2023.9>

33. EIB. Ukraine: EIB and Ukraine's State Bureau of Investigation strengthen efforts to safeguard EU bank investments and fight fraud and corruption. *European Investment Bank*. URL: <https://www.eib.org/en/press/all/2024-509-ukraine-eib-and-ukraine-s-state-bureau-of-investigation-strengthen-efforts-to-safeguard-eu-bank-investments-and-fight-fraud-and-corruption> (дата звернення: 27.02.2025).

34. Борги населення за кредитами зросли торік на 62 млрд грн. URL: <https://finclub.net/news/borhy-naselennia-za-kredytamy-zrosly-torik-na-62-mlrd-hrn.html>

35. Данилюк М. Дмитришин М, Безділь М Формування шляхів підвищення фінансової грамотності молоді. *Економіка та суспільство*. 2025 № 71. URL: <https://economyandsociety.in.ua/index.php/journal/article/view/5615/5552>

36. Дубина М., Тарасенко А., Тарасенко О. Напрямки підвищення рівня фінансової грамотності домогосподарств в умовах диджиталізації сфери фінансових послуг. *Економіка та суспільство*. 2023 № 56. URL: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2023-56-17>

37. Качула С. В., Лисяк Л. В. Кредитна та депозитна поведінка домогосподарств в Україні як складова забезпечення їх фінансової стійкості. *Агросвіт*. 2023. № 16. С. 11–19.

38. Сторонянська І. З., Беновська Л. Я. Фінансова поведінка населення в умовах війни: регіональні особливості. *Економіка та право*. 2023. № 1. С. 71–83.

39. Федосов В. М., Стеценко Б. С. Роль освітніх факторів у формуванні фінансового світогляду в Україні. *Освітня аналітика України*. 2019. № 3 (7). С. 69–84.

40. Фінансова грамотність, фінансова інклюзія та фінансовий добробут в Україні у 2021. Звіт за результатами дослідження. URL: https://bank.gov.ua/admin_uploads/article/Research_Financial_Literacy_Inclusion_Welfare_2021_en.pdf

ДОДАТКИ

Додаток А

Класифікація фінансових послуг

Вид	Характеристика
Страхування	Суть страхування полягає в укладенні договору між страхувальником і страховиком, за яким перший сплачує страховий платіж (премію), а другий зобов'язується компенсувати збитки або надати виплату у разі настання страхового випадку. Страхування сприяє підвищенню фінансової стабільності та безпеки, забезпечуючи соціальний захист, зменшуючи економічну вразливість та стимулюючи розвиток економіки загалом.
Надання коштів у кредит	Фінансова послуга, що полягає у тимчасовому наданні грошових коштів кредитором (банком або фінансовою установою) позичальнику на умовах повернення, сплати процентів та дотримання строків, визначених у кредитному договорі. Кредити можуть надаватися як фізичним, так і юридичним особам для споживчих, інвестиційних або підприємницьких цілей. Цей інструмент сприяє забезпеченню ліквідності, підтримці споживчого попиту, розвитку бізнесу та загальному економічному зростанню, водночас вимагаючи належного рівня фінансової грамотності для уникнення боргових ризиків.
Залучення коштів, що підлягають поверненню	Це процес залучення позикових коштів фізичною або юридичною особою від банку чи іншої фінансової установи з метою задоволення особистих, споживчих або підприємницьких потреб. Ця фінансова послуга передбачає укладення кредитного договору, згідно з яким позичальник зобов'язується повернути отримані кошти у встановлений термін із нарахованими відсотками. Отримання кредиту дозволяє оперативно вирішувати фінансові питання, однак вимагає відповідального підходу, оцінки власної платоспроможності та розуміння умов кредитування, щоб уникнути боргових зобов'язань і фінансових труднощів.
Фінансовий лізинг	Це вид фінансової послуги, що полягає в довгостроковій оренді майна (наприклад, обладнання, транспорту, нерухомості) з правом подальшого викупу, при якому лізингодавець придбаває об'єкт за замовленням лізингоодержувача і передає його у користування на визначений строк. Протягом дії договору лізингоодержувач сплачує регулярні лізингові платежі, які покривають вартість майна, проценти та інші витрати. Цей інструмент дозволяє суб'єктам господарювання або фізичним особам користуватися необхідними активами без значних початкових витрат, сприяючи оновленню матеріально-технічної бази та розвитку бізнесу.
Факторинг	Це вид фінансової послуги, що полягає в переуступці підприємством права вимоги грошових коштів за товар або послугу фінансовій установі (фактору) в обмін на негайне отримання частини суми боргу. Факторинг дозволяє компаніям швидко отримувати обігові кошти, не чекаючи фактичної оплати

	від контрагента, що підвищує ліквідність та стабільність бізнесу. Послуга може включати також управління дебіторською заборгованістю та захист від ризику неплатежів, тому є ефективним інструментом фінансового управління для малого та середнього бізнесу.
Надання гарантій	Це вид фінансової послуги, при якому банк або інша фінансова установа (гарант) зобов'язується перед третьою особою (бенефіціаром) виконати фінансові зобов'язання клієнта (принципала) у разі його неспроможності. Гарантії застосовуються переважно в комерційних угодах та під час участі в тендерах, забезпечуючи надійність виконання контрактів і знижуючи ризики неплатежів. Така послуга підвищує довіру між сторонами, спрощує доступ до партнерських відносин і сприяє розвитку зовнішньоекономічної діяльності.
Торгівля валютними цінностями	Це вид фінансової послуги, що передбачає купівлю, продаж або обмін іноземної валюти та інших валютних інструментів (наприклад, дорожніх чеків, монетарних деривативів) між фізичними та юридичними особами через уповноважені фінансові установи. Ця послуга забезпечує обслуговування зовнішньоекономічних операцій, сприяє інвестуванню, хеджуванню валютних ризиків і задоволенню потреб населення у валюті. Торгівля валютними цінностями є важливою складовою функціонування фінансового ринку та потребує дотримання валютного законодавства й регулювання з боку держави.
Фінансові платіжні послуги	Це вид фінансової діяльності, пов'язаний із здійсненням переказу коштів між платником і отримувачем через різні платіжні інструменти, зокрема банківські перекази, електронні гаманці, платіжні картки, мобільні платежі тощо. Ці послуги забезпечують швидке, безпечне й зручне проведення фінансових операцій як у межах країни, так і на міжнародному рівні. Вони є невід'ємною частиною сучасної економіки, сприяють розвитку електронної комерції, зменшенню обігу готівки та підвищенню фінансової інклюзії населення.

Складено за даними [5].

Додаток Б

Значення Індексу фінансової грамотності: демографічні відмінності по Україні та країнам ОЕСР*

			Україна, 2021 р.	Середнє по країнах порівняння, 2020 р.	Середнє по вибірці країн ОЕСР, 2020 р.*
г р а м	Стать	Жінки	12.2	12.7	13.0

		Чоловіки	12.3	12.6	13.1
		Вік	18-29	12.0	12.3
			30-59	12.6	13.0
			60+	11.6	12.3
		Користування технологіями	Некористувачі технологій	9.9	10.2
			Користувачі технологій	12.4	12.8
Знання		Наявність заощаджень	Заощаджень вистачить менше, ніж на три місяці	11.8	12.2
			Є заощадження на більше, ніж три місяці	14.2	13.9
		Стать	Жінки	4.2	4.6
			Чоловіки	4.4	4.8
		Вік	18-29	4.2	4.6
			30-59	4.5	4.9
			60+	4.0	4.5
		Користування технологіями	Некористувачі технологій	3.2	3.3
			Користувачі технологій	4.4	4.8
		Наявність заощаджень	Заощаджень вистачить менше, ніж на три місяці	4.2	4.6
			Є заощадження на більше, ніж три місяці	4.9	5.1
Поведінка	Стать	Жінки	5.6	5.2	5.4
		Чоловіки	5.4	5.0	5.4
	Вік	18-29	5.4	4.9	5.2
		30-59	5.7	5.2	5.6
		60+	5.0	4.8	5.1
	Користування технологіями	Некористувачі технологій	4.4	4.1	-

		Користувачі технологій	5.5	5.1	-
	Наявність заощаджень	Заощаджень вистачить менше, ніж на три місяці	5.2	4.8	5.0
		Є заощадження на більше, ніж три місяці	6.6	5.8	6
Ставлення	Стать	Жінки	2.4	2.9	3.0
		Чоловіки	2.5	2.8	2.9
	Вік	18-29	2.3	2.8	2.8
		30-59	2.5	2.9	3.0
		60+	2.6	3.0	3.0
	Користування технологіями	Некористувачі технологій	2.4	2.9	-
		Користувачі технологій	2.5	2.9	-
	Наявність заощаджень	Заощаджень вистачить менше, ніж на три місяці	2.4	2.8	2.8
		Є заощадження на більше, ніж три місяці	2.7	3.0	3.1

*Середнє за вибіркою країн ОЕСР не співпадає з показниками із звітів ОЕСР за 2016 р. і 2020 р., оскільки дані перераховувалися. Складено за даними [19].

Додаток В

Значення індексу фінансової грамотності: демографічні відмінності по Україні

		Україна, 2021 р.	Україна, 2018 р.	Зміна, %
Стать	Жінки	12,2	11,7	4%
	Чоловіки	12,3	11,5	7%
Вік	18-24	11,4	10,7	7%
	25-34	12,7	12,1	5%
	35-44	12,6	11,9	6%

	45-59	12,5	11,9	5%
	60 та більше	11,6	11,2	4%
Особистий дохід	До 3500 грн	11,2	-	-
	Від 3501 до 7000 грн	12,0	-	-
	Від 7001 до 15000 грн	12,9	-	-
	Від 15001 до 20000 грн	13,2	-	-
	Від 20001 до 30000 грн	14,5	-	-
	Від 30001 до 50000 грн	13,9	-	-
	Більше 50000 грн	15,5	-	-
Сімейний дохід	Ледве зводимо кінці з кінцями	10,5	10,6	-1%
	Не вистачає коштів навіть на їжу	11,0	10,3	7%
	Вистачає коштів на їжу та одяг, але придбання товарів тривалого користування викликає труднощі	13,0	11,5	13%
	Вистачає коштів на їжу, одяг та товари тривалого користування	13,9	12,3	13%
Освіта	Вища освіта	13,3	12,5	6%
	Середня спеціальна освіта	11,9	11,4	4%
	Повна або неповна середня освіта	11,2	10,4	8%
Регіон	Центр	11,8	12,4	-5%
	Північ	11,9	12,2	-2%
	Південь	12,6	10,8	17%
	Захід	12,4	11,1	12%
	Схід	12,5	11,8	6%
Тип населено-гопункту	Село	11,8	11,5	3%
	Місто	12,6	11,7	-1%
Користування технологіями	Некористувачі технологій	9,9	-	-
	Користувачі технологій	12,4	-	-
Наявність заощаджень	Заощаджень вистачить менше, ніж на три місяці	11,8	-	-
	Є заощадження більше, ніж три місяці	14,2	-	-

* Складено за даними [19].